

Ювілеї



Ярослав ТАРАС

## МИХАЙЛО ЗУБРИЦЬКИЙ В ІСТОРІЇ ХРАМУ СЕЛА МШАНЕЦЬ

Yaroslav TARAS. Mykhailo Zybrytsky in History of Temple at Mshanets' Village.

Михайло Зубрицький присвятив цілий цикл публікацій селу Мшанець Старосамбірського р-ну, тепер Львівської обл., де він був парохом від 17 листопада 1883 р. до 25 квітня 1914 р.<sup>1</sup>.

Жодне з українських сіл кін. XIX – поч. XX ст. не було так глибоко досліджене, як це бойківське село. Значимість досліджень полягає в тому, що вони проведені вченим, який прожив у с. Мшанець більше тридцяти років, досконало і глибоко досліджував певні явища, достовірність яких багато разів перевіряв шляхом опитування великої кількості респондентів. Із історико-етнографічних зацікавлень селом, які проводив о. Михайло, весь час випадала тема, пов'язана з церквою Різдва Пресвятої Богородиці, яка була збудована у 1762 р. Сьогодні важко пояснити, якими чинниками керувався отець Михайло, коли поза його увагою опинилась архітектура дерев'яної церкви: чи він не був фахівцем з історії архітектури та мистецтва, чи керувався загальними уявленнями, що стара “німецька” церква, яка простояла до його приходу 121 рік, віджила

<sup>1</sup>Зубрицький М. Будинки і майстри. Майстри і мельники // Житє і Слово.– 1895.– Рік 2.– Кн. 1.– С. 71-76; Його ж. Панщина в селі Мшанці в XVIII в. // Житє і Слово.– 1894.– Т. 1.– Кн. 1.– С. 70-74; Його ж. Село Мшанець Старосамбірського повіту. Матеріали до історії галицького села // Записки НТШ.– Львів, 1906.– Т. LXX.– С. 114-124; Його ж. Селянські будівлі в Мшанці Старосамбірського повіту // Матеріали до українсько-руської етнології.– Львів, 1906.– Т. IX.– 139 с.

свій вік і повинна спокійно піти в небуття, а її місце має зайняти нова, більш презентабельна.

Із енциклопедичного видання “Перемиська єпархія” дізнаємося, що церква Різдва Пресвятої Богородиці 1762 р. у с. Мшанець “під час Першої світової війни... занепала. На її місці у 1922 р. зведено нову дерев'яну хрещату в плані, увінчану великою банею на світловому восьмерику”<sup>2</sup>. Вердикт, “що церква занепала”, який ставлять дослідники багатьом втраченим святиням, не завжди є достовірним. Будь-яке “занепадання” пов'язане з певними подіями та обставинами, до яких причетні церковна громада, парох, влада, природні чинники тощо.

Проведені нами польові та архівні дослідження щодо церкви у с. Мшанець дають можливість заперечити “енциклопедії”, що вона “під час першої світової війни... занепала”, розкрити події та факти, які призвели до того, що була розібрана “досі лише одна відома в Україні хрещата церква з чотирибічним верхом з Мшанця”<sup>3</sup> та показати роль о. Михайла Зубрицького у вирішенні долі цієї церкви.

Церква Різдва Пресвятої Богородиці 1762 р. стала відомою завдяки збігу багатьох обставин. Перша – відвідини у 1909 р. села Мшанець відомим дослідником української минувшини В.Щербаківським, який за дорученням Наукового товариства ім. Шевченка у Львові мав “прослідити відміни бойківського типу церков, від загального...” та дати відповідь Ігорю Грабарю, що бойківські церкви “відрізняються від московських, або ліпше сказати, загально великоруського стилю і не мають нічого спільного з північноросійськими (архангельськими, олонецькими, вологодськими...)”<sup>4</sup>. Під час наукової подорожі на Бойківщину<sup>5</sup> В.Щербаківський завітав

<sup>2</sup>Слободян В. Церква України. Перемиська єпархія.– Львів: Інститут українознавства, 1998.– С. 214.

<sup>3</sup>Драган М. Українські дерев'яні церкви. Генеза і розвій форм: В 2 ч.– Львів: Збірка Національного музею у Львові, 1937.– Ч. 1.– С. 105.

<sup>4</sup>Щербаківський В. Церкви на Бойківщині // Записки НТШ.– Львів, 1913.– Т. 114.– С. 1.

<sup>5</sup>Згідно з В.Щербаківським “Екскурсія ведена в напрямі Стрий – Лавочне – Мукачів, а також деякі екскур-

до о. Михайла, сфотографував церкву та дзвіницю. Оскільки церква Різдва Пресвятої Богородиці за архітектурно-планувальними параметрами не вписувалась у бойківський тип, вона не була опублікована в його численних працях, які появилися після цієї подорожі і розвінчали міф про зв'язок бойківських церков з московськими<sup>6</sup>.

Про архітектуру церкви Різдва Пресвятої Богородиці 1762 р. ми нічого не знали до 1937 р. і може не дізналися б ніколи, якби не інша обставина: дослідник української дерев'яної архітектури Михайло Драган звернув увагу на світліну В.Щербаківського, яка зберігалася в архіві НТШ, і визначив, що в с. Мшанець була унікальна пам'ятка дерев'яної сакральної архітектури України<sup>7</sup>. Михайло Драган відніс її до хрещатих одноверхих церков, які мають "рідкі чисті чотирибічні верхи" з двома заломами і, що це поодинокі хрещата церква, яка свідчить, що "запозичені форми дерев'яних церков не відходили далеко від аналогічних форм мурованих"<sup>8</sup>.

Подальша історія сакрального будівництва у с. Мшанець також не мала би продовження, якби не третя обставина: нам вдалося під час польових досліджень у 1998 р. зібрати матеріал про сукупність обставин, які спричинилися до того, що з ініціативи о. Михайла Зубрицького церкву 1762 р. розібрали 1912 р., а нова була збудована у 1922 р. відомим архітектором і в її приміщенні сховані два проекти церкви.

Як і о. Михайлові Зубрицькому, нам спочатку було трудно порозумітись із парафіянами Мшанця, бо як і сто років тому, "селяни не довіряють інтелігентам і своїм духовним, то ж не хотіли [М.Зубрицькому. – Я.Т.]... показати своїх паперів", а нам – проекти, які вони сховали від радянської влади і зберігали їх у таємниці 50 років.

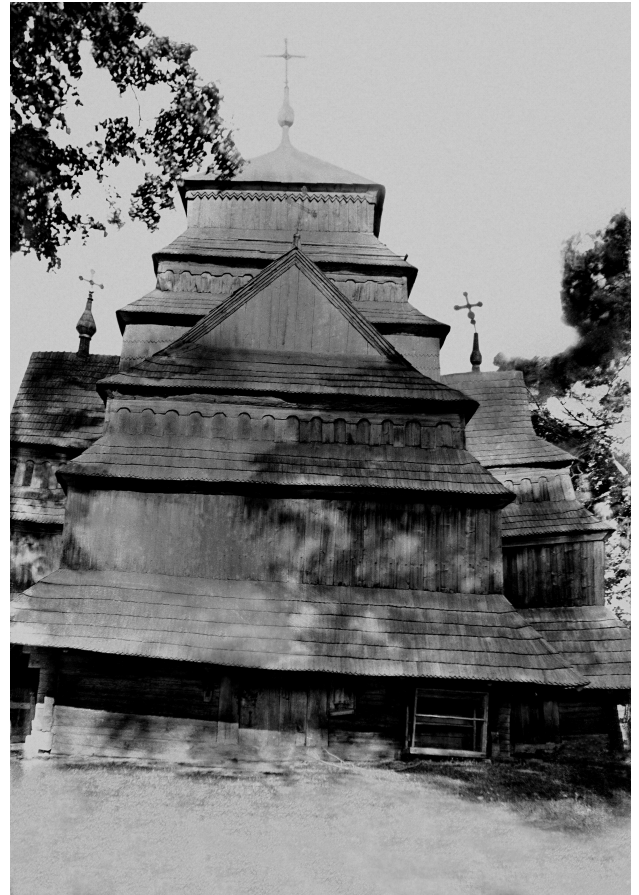
Після довгих перемовин, розповідей про бойківські святині, нам вдалося порозумітись із церковним паламарем. Із схованки під престолом нам

сії в Самбірщину..." див.: Щербаківський В. Церкви на Бойківщині... – С. 5.

<sup>6</sup> Там само. – С. 12.

<sup>7</sup> Драган М. Українські деревляні... – Ч. 2. – Фото 258.

<sup>8</sup> Драган М. Українські деревляні... – Ч. 1. – С. 104, 105.



Церква Різдва Пресвятої Богородиці у с. Мшанець, 1762 р. Вигляд із заходу. Розібрана у 1912 р. Світлина В.Щербаківського зі збірки негативів Інституту народознавства НАНУ.



Проект дзвіниці у с. Мшанець. Архітектор Іван Долинський. Публікується вперше.

дістали загорнутий у сіру тканину пакунок. З тремтінням паламар його розгорнув – і яким було його розчарування, коли ми виявили замість двох проектів церков лише один – мурованої церкви. Проект дерев'яної церкви, за яким вона збудована у 1922 р., “зник”. З великим жалем і болем на очах прийняв паламар цю новину і сказав: “І сьогодні ми не можемо довіряти інтелегенції, своїм духовникам і владі, бо вона нищить нашу історію та церкву”<sup>9</sup>. За свідченням паламаря, всі проекти були на місці, їх бачили церковні брати, коли готували церкву до відкриття у 1989 р., й пізніше, коли вони передали цей скарб під опіку пароха. “Зникнення” проекту дерев'яної церкви громада пов'язує зі зміною пароха у 1996 р.

Детальне обстеження церкви, дзвіниці, вивчення проекту, який зберігся, зібрана серед старожилів інформація та архівні матеріали дають можливість зняти стандартний вердикт, що “під час першої світової війни церква занепала”; довести, що історія сакрального будівництва с. Мшанець не трафаретна історія, яка згідно з енциклопедією “Перемиська єпархія” вкладається у сім коротких речень: “Найдавніші згадки про парафіальну церкву походять з 1507 р. У 1676 р. парафія отримала привілей від Яна Собеського короля Польщі. Попередня дерев'яна церква була збудована у 1761 р. Це була хрещата будівля, завершена над навою чотирибічним верхом з двома залами – дуже рідкісний тип в українському сакральному будівництві. Під час першої світової війни церква занепала. На її місці у 1922 р. зведено нову дерев'яну, хрещату в плані, увінчану великою банею на світловому восьмерику нави. З 1962 р. по 1989 р. стояла нечинною. Поряд з церквою збереглася двоярусна дерев'яна дзвіниця XVIII ст.”<sup>10</sup>.

Хочемо наголосити, що історія церкви в с. Мшанець багатоаспектна, вона пов'язана як із внутрішніми, так і зовнішніми чинниками, які визначили час її появи, вплинули на архітектурне

вирішення, розташування, заміну однієї церкви на іншу.

Про те, що християнське життя тут розвивалося раніше, свідчить привілей, виданий у 1529 р. газдам Мшанця, згадки про церкву, які відносяться до 1507 р.<sup>11</sup> та дослідження М.Грушевського, М.Зубрицького про те, “що заснуване Мшанця переведено в XV в. або ще вчасніше”<sup>12</sup>. У найстаріших з виданих описів-люстрацій у 1564 р. “Мшанець виступає вже як стара осада волоського права, на 20 давніх ланах до котрих пізніше ще примірено три, крім дворищ солтиських і церковного”<sup>13</sup>. Фіксація церковного дворища в люстраціях 1564 р. вказує на те, що тут з давніх часів існувала сакральна споруда, жив в селі парох. Існуючі архівні джерела не фіксують місце розташування давньої церкви, в той же час у пам'яті старожилів залишилася інформація про місце розташування першої церкви.

За твердженням інформатора Захара Сухого (1915 р. н.) стара церква була на заході, “на городах”, зі сторони гори Магури, вище забудови, яка лінійно розташована вздовж правого та лівого берега р. Мшанець<sup>14</sup>. Такий вибір місця для церкви був зумовлений сигнальною та оборонною функціями, які виконувала більшість церков у Карпатах. З цього місця було добре видно все село, долину обабіч ріки Мшанець, візуально можна було одержати сигнал про небезпеку із сіл Павлівка, Плоске, Грозьова.

На оборонні функції даної церкви вказує те, що “всі обійстя в селі Мшанець були обгороджені, а на дорозі, що йшла з села, ставили громадські ворота (коштом громади). Тепер таких воріт немає, залишилась лиш назва – при однім прогоні називають “громадські ворота”<sup>15</sup>. Звичайно, ворота не мали змісту без огорожі, вона оточувала всю сільську забудову с. Мшанця. Описи

<sup>11</sup>ЦДІА України у Львові.– Ф. 159. Галицька фінансова прокуратура.– Оп. 9.– С. 2076.

<sup>12</sup>Зубрицький М. Село Мшанець...– С. 8

<sup>13</sup>Грушевський М. Жерела до історії України-Руси.– 1898.– Т. 1.– С. 231.

<sup>14</sup>Запис Я.Тараса 21.06.1998 р. у с. Мшанець Старо-самбірського р-ну від Сухого Захара Юрковича, 1915 р. н.

<sup>15</sup>Зубрицький М. Село Мшанець...– С. 122.

<sup>9</sup>Запис Я.Тараса 21.06.1998 р. у с. Мшанець Старо-самбірського р-ну від Гули Івана Івановича, 1925 р. н.

<sup>10</sup>Слободян В. Українські церкви. Перемиська...– С. 212, 213.

люстрації вказують, що війтівства в селі Багноватому, Борисовій-Волі, Хащеві були огорожені частоколом із вбитих один біля одного стовпів<sup>16</sup>. Будівництво церкви на цьому місці можна віднести до XVI ст., оскільки найдавніші згадки про парафіальну церкву в с. Мшанець походять з 1507 р.<sup>17</sup>.

Перенесення церкви із “городів”, а вірніше із урочища “Горб” за ріку в урочище “Плоске” відбулося в 1762 р., було пов’язане із втратою святинями у XVIII ст. сигнальних та оборонних функцій, а також зумовлене необхідністю мати кращу доступність до святинь<sup>18</sup>. Це типово явище, яке мало місце на всій території Галичини в XVIII-XIX ст. Сьогодні важко дати однозначну відповідь, якими чинниками керувалась мшанецька громада, коли церкву “перенесли” за ріку.

Невідомо, чи церква Різдва Пресвятої Богородиці у 1762 р. перенесена зі старої ділянки “на городах” на нову, чи це заново збудована святиня. Цю дату будівництва подає М. Драган, але не вказує джерела<sup>19</sup>. Із документів відомо, що дана церква у 1782 р. вже була на новому місці<sup>20</sup>.

Незважаючи на дискусійність питання щодо дати будівництва цієї церкви, на її давність та унікальність вказує об’ємно-планувальне рішення. Це єдина хрещата церква, яка знаходилась в районі, де будувались тільки церкви бойківського типу – тридільні, триверхі. Вона відрізнялась від інших хрещатих церков, які були збудовані на Гуцульщині, Покутті, Слобожанщині тим, що мала над навою чотирибічний двохзаломний верх.

Наявність чотирибічного верха в дерев’яних

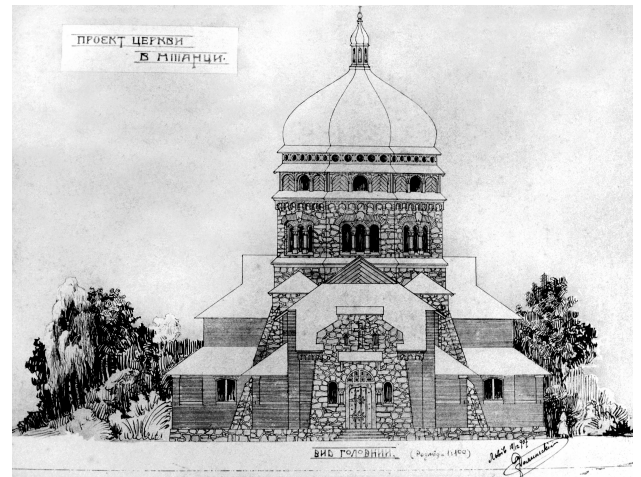
<sup>16</sup>Наукова бібліотека Львівського державного університету (далі – НБ ЛДУ). Відділ рукописів № 630.– Арк. 6; Там само.– № 534.– Арк. 8; Там само.– Арк. 84.

<sup>17</sup>ЦДІА України у Львові.– Ф. 159. Галицька фінансова прокуратура.– Оп. 9.– Спр. 2076.

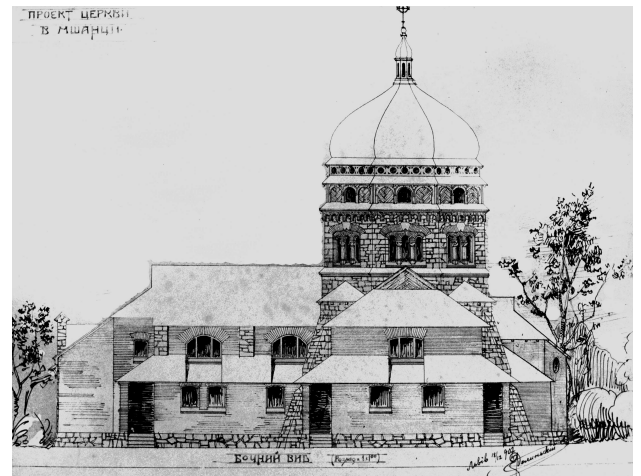
<sup>18</sup>Тарас Я. Перевезення, “перенесення” дерев’яних церков у Карпатах // Наукові записки.– Івано-Франківськ: Місто НВ, 2001.– С. 112-116.

<sup>19</sup>Драган М. Українські деревляни...– Ч. 1.– С. 104, 105.– Ч. 2.– Рис. 258.

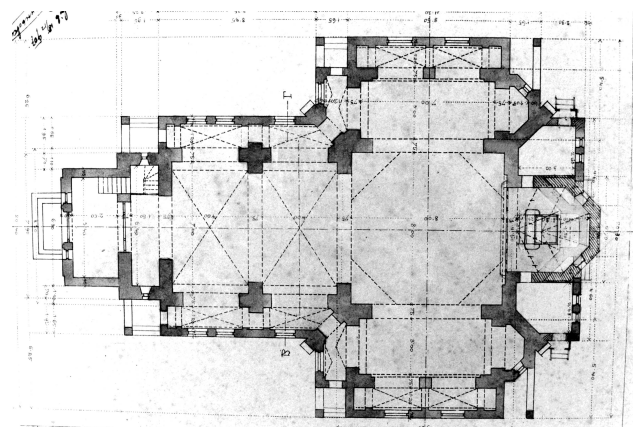
<sup>20</sup>Archiwum Państwowe w Przemyślu, Archiwum Grecko-Katolickiego Biskupstwa w Przemyślu.– № 1165.– A. 212.– S. 325-326.



Проект церкви у с. Мшанець. Фасад із заходу. Архітектор Іван Долинський.



Проект церкви у с. Мшанець. Фасад з півдня. Архітектор Іван Долинський.



Проект церкви у с. Мшанець. План. Архітектор Іван Долинський.

хрещатих церквах свідчить про те, що вони є зразками середньовічної української сакральної архітектури. Достовірно вказати, як зберігся цей реліктовий взірць із княжих часів до XVIII ст., трудно<sup>21</sup>. Церков, подібних Мшанецькій, не збереглося, маємо лише відомості, що подібного типу була Петро-Павлівська церква в м. Перемишлі (XIV ст.) та церква с. Вербіж (1577 р.).

Сьогодні невідомо, скільки таких церков було збудовано в Україні. «Деякі здогади про традицію чотирибічних верхів можуть насувати ще хрестові церкви з Слобожанщини, які мають не лише прикмету багатших заломів «бойківського стилю», але й залом з неправильними восьмибічними, що радше є квадратами зозрізаними кутами»<sup>22</sup>. Церква Різдва Пресвятої Богородиці 1762 р. в с. Мшанець ще раз засвідчила, що християнське сакральне будівництво в Україні почалося в княжі часи в мурі, першовзори яких старалися також реалізувати в дереві.

Церква Різдва Пресвятої Богородиці 1762 р. була унікальним прикладом, який демонстрував реалізацію мурованих взірців у дереві, а її будівництво могло бути реалізоване тільки вольовим актом, монастирем, єпархією<sup>23</sup>. На користь цієї версії свідчить перша згадка про село Мшанець, яка відноситься до 1446 р., наявність на горі Магура давньоруського городища XI-XIII ст., існування неподалік від села Перемишсько-Самбірської єпархії та розташування в районі великої кількості монастирів.

Все це дає нам можливість ще раз стверджувати, що цей взірць був реліктовим представником сакрального будівництва княжих часів, який продовжували продукувати в XVI-XVIII ст. монас-

тирі, які строго дотримувались канонічного сакрального будівництва.

Прийнявши парафію в 1883 р., о. Михайло Зубрицький отримав у спадок досить нетипову церкву для Галичини, яка мала за шематизмами більше 120 років, а за зовнішнім виглядом була пращуром будівництва княжого періоду. Отець Михайло не заглиблювався в історію та особливості архітектури церкви, якій не дав наукової оцінки у свій час і В.Щербаківський. Це був час, коли дослідження української архітектури тільки почалися і провадилися ентузіастами, архітектурно-мистецької оцінки пам'яток не існувало, ставлення до старих церков, будівель було однозначним: дерев'яні будівлі, які втратили фізичні властивості розбирали, натомість будували нові.

Цілком природно, що дерев'яна церква, простоявши більше ста років, фізично набула жалюгідного стану і вимагала капітального ремонту або заміни на нову. Вже зі серед. 1880-их рр. о. Михайло виношує ідею збудувати в селі нову церкву. Як згадує М.Зубрицький, «справа [будівництва церкви. – Я.Т.] проволікалася через кілька літ, бо не було грошей, а братство не хотіло дати. Аж 1888 р. віддав один газда довг до церкви за ті гроші записалося 10 кпг світла з фабрики Арollo з Відня. Що одно розпродалося, записовалося друге. Заробок складається на книжочку на почті. Дотепер є понад 400 зир. Се початок на будучність, колись треба буде будувати церкву, найдуться готові гроші і не треба буде дерти очі другим людям збіркою. І сей інтерес не йшов гладко, люди брали дальше світло по жидівських крамах»<sup>24</sup>.

Михайло Зубрицький хотів через підняття добробуту людей у селі забезпечити у майбутньому наявність коштів для будівництва. Підняти добробут селян він збирався шляхом залучення до дрібного виробництва. Він хоче навчити місцевих людей малювати мальованки. Про це він пише у своїй автобіографії: «від довшого часу намовляв я

<sup>21</sup> За аналогами візантійських мурованих церков в княжі часи була споруджена дерев'яна церква св. Івана Хрестителя на Подолі княжого Галича (серед. XII – поч. XI-II ст. (Лукомський Ю. Невідомі церкви на Подолі княжого Галича // Записки НТШ. Праці Археологічної комісії.– Т. ССXXXV.– Львів, 1998.– С. 559-593.

<sup>22</sup> Драган М. Українські деревляни...– Ч. 1.– С. 105.

<sup>23</sup> Тарас Я. Зовнішні і внутрішні сили у формуванні сакральної архітектури України // Історія релігій в Україні: В 2 кн.– Львів: Логос, 2004.– Кн. II.– С. 536-542.

<sup>24</sup> Зубрицький М. Автобіографія // Львівська національна бібліотека у Львові. Відділ рукоп.– Ф. 206 (В.Щурата).– Папка 27.– Спр. 922.– 30 арк.



**Церква Різдва Пресвятої Богородиці у с. Мшанець, 1762 р. Вигляд з півночі. Розібрана у 1912 р. Світлина В.Щербаківського зі збірки негативів Інституту народознавства НАНУ.**



**Церква Різдва Пресвятої Богородиці у с. Мшанець, 1922 р. Загальний вигляд з південного заходу. Світлина Я.Тараса.**

людей, щоб який взявся до сего дохідного ремесла". "Думав я ще справити за складкові гроші кератовий млин, а бодай вітровий, триєр, олійницю, та до тепер те все не удалося"<sup>25</sup>.

Згідно з доступними нам матеріалами можна констатувати, що у 1905-06 рр. вже були накопичені певні гроші "на книжочці на поchtі", бо в цей час о. Михайло почав шукати архітектора для розробки проекту мурованої церкви. Після 20-літньої пасторської праці та знайомством з новозбудованими церквами у нього вже викристалізувався образ майбутньої церкви, яку би він хотів мати у с. Мшанці.

У 1907 р. М.Зубрицький звертається до Львівського архітектора Івана Долинського, який викладав у Художньо-промисловій школі, з проханням виготовити проект мурованої церкви для села Мшанець<sup>26</sup>. На той час Іван Долинський був відомим архітектором, який проектував житлові будинки в модерному стилі. З початку ми припустили, що знайомство М.Зубрицького з ним відбулося за рекомендацією когось із членів НТШ. З цього припущення випливає ряд запитань. На якій підставі о. Михайло звернувся до І.Долинського, який сформувався в період становлення основних специфічних рис українського новітнього мистецтва (1892-1900 рр.) і не звернувся до професіоналів, котрі займалися сакральною архітектурою: В.Нагірного, І.Левинського, О.Лушпинського, Т.Обмінського, Е.Ковача, які на той час збудували немало мурованих церков безпосередньо на Бойківщині (В.Нагірний – в Тухлі, Славську, 1900-02 рр.) і мали свої власні бюро?

Подальші дослідження показали, що Долинські були родиною М.Зубрицького. Сьогоднішні правнуки по лінії Долинських, які є нащадками о. Михайла Зубрицького і з якими ми спілкувалися, не можуть підтвердити чи заперечити того, що Іван Долинський був родичем о. М.Зубрицького. Якщо врахувати те, що Іван Долинський не проектував церков і те, що існувала досить знана

когорта архітекторів, яка цим займалась, то, ймовірно, тут були родинні зв'язки; про це свідчить і те, що громада не замовляла і не оплачувала грошей за проект.

На замовлення мшанецької громади архітектор І.Долинський 18 грудня 1907 р., до дня св. Миколи, виготовив проект мурованої церкви. Проект виконаний на 5 картонних планшетах: на першому представлений "план фундаментів та склепу"; на другому – "план поземля"; на третьому – "дзвіниця"; на четвертому – "вид головний"; на п'ятому – "везане дахове".

Архітектор І.Долинський при проектуванні церкви в с. Мшанець мусів дотримуватись загальної тенденції щодо вибору сакрального стилю кін. ХІХ – поч. ХХ ст. По-перше, запроєктована ним модерна церква не була б прийнята і реалізована мшанецькою громадою, тому що український стиль в церковному мистецтві був глибоко вкорінений у свідомість галичан. По-друге, необхідно було врахувати вимоги церковної комісії, створеної А.Шептицьким у 1905 р., яка відбирала "стильові церкви", до проектування яких висувала такі вимоги: "Стиль церкви має бути візантійсько-руським або романським з включенням готики та бароко і відповідати характеру руських церков і руському обряду"<sup>27</sup>.

Архітектор І.Долинський проектує церкву під впливом декоративної фази українського стилю (1900-08 рр.), в якій поєднує особливості сакрального будівництва Давньої Русі, Візантії із романським стилем.

Згідно з проектом мурована церква в плані мала розміри 20,4 x 27,4 м. Це була триапсидна, тринавна споруда на зразок візантійських, де середня нава не значно перевищувала бокові. В основі планувальної схеми мшанецької церкви можна побачити подібність до храмів княжих часів, зокрема до церкви Дмитрівського монастиря, церкви св. Георгія, церкви св. Ірини в Києві<sup>28</sup>. Найближчим прообразом плану може слу-

<sup>25</sup>Зубрицький М. Автобіографія...

<sup>26</sup>Мистецтво України. Біографічний довідник. – К.: Українська Енциклопедія, 1997. – С. 215.

<sup>27</sup>Нога О. Український стиль в церковному мистецтві Галичини. – Львів: Українські Технології, 1999. – С. 86.

<sup>28</sup>Логвин Н. Хрестово-банні храми стародавнього Києва в контексті середньо-християнської архітектури // Архітек-

жити церква св. Миколи у Львові<sup>29</sup>. Сильові поєднання можна прослідкувати у композиційно-конструктивному вирішенні, яке ґрунтувалося на сполученні візантійського плану з романськими художніми елементами, що підкреслені спорудженням на середохресті високого двоярусного підбанника, завершеного банею. На пророманські корені також вказують галереї, які оперізують наву і бабінець на другому поверсі, сукупність з'єднаних арками опор і склепінь та контрфорси.

Необхідно відзначити, що в проекті вдало пов'язана конструктивна і декоративна роль контрфорсів, які поставлені по кутах нави для протидії значної сили розпору від потужної бані на високому підбаннику.

Аналіз проекту показав, що архітектор І.Долинський також використав елементи народної архітектури, запроєктував піддашся довкола церкви та запропонував над навою збудувати дерев'яну баню. Таке рішення було продиктовано як складністю виконання мурованого купола діам. 8 м, так і технологічно-економічними засадами – з меншими затратами і без особливих труднощів звести дерев'яний купол.

У проекті також запропоновано декоративні формальні речі: наявність з півдня та півночі сходових площадок (з кожної сторони по три), перекритих піддашсям, які закінчуються глухою стіною. Такий конструктивно-будівельний прийом був продиктований тим, що архітектор І.Долинський, сильно розчленувавши план, не міг організувати піддашся на вуглах. Потужна баня над навою була декоративним екстер'єрним елементом, її форма не кореспондувалася з інтер'єром. Внутрішня тектоніка стін також не знайшла свого вираження в екстер'єрі. Необхідно відзначити, що в проект вносилися поправки. Вони викреслені червоною тушшю, переважно стосуються вівтарної частини. Це було пов'язано з тим, що

основний вівтар виявився досить малим, складної конфігурації, його розширили і спростили, надавши традиційної гранчастої форми. Корективи вівтаря призвели до необхідності запроєктувати вхід до ризниці, паламарні з півдня та півночі, а також ліквідувати декоративні сходи із сходу вівтаря. Такі корективи покращили планувальне вирішення. Аналіз графічних матеріалів показав, що ці корективи робились без участі автора проекту. На нашу думку, це зробив о. Михайло після детального вивчення проекту.

Головний фасад церкви монументальний, бокові є менш величні, оскільки їм надали образу цивільної споруди. Монументальність досягнута за рахунок розвитку по вертикалі центральної частини – високого піддашника, який завершується цибулястою банею діаметром 8 м, та шляхом декорування стін природнім каменем.

В ансамблі з церквою запроєктована двоярусна дзвіниця типу восьмерик на четверику, в першому ярусі є проїзд на церковне подвір'я, на другому розташовані дзвони. Перший ярус квадратний в плані, по вуглах має контрформи, виконаний із цегли та облицьований рваним бутовим каменем, другий – дерев'яний у вигляді восьмерика, перекритий банею, що за формою ідентична церкві.

Детальне ознайомлення з проектом показало, що спроектована І.Долинським мурована церква не відповідала фінансовим можливостям та потребам села. Щоб реалізувати таку церкву, необхідно було мати не тільки великі гроші, а й фахових будівничих, які могли би виконати перекриття над "планом поземелля", де о. М.Зубрицький збирався організувати склепи для поховання, звести стіни-стовпи з контрфорсами, викласти арки між стінами, звести купол діам. 8 м. Запроєктована церква вимагала також великої кількості будівельних матеріалів, цегли, каменю. Все це стримувало початок будівництва, яке могло розпочатися весною 1908 р.

Прошло п'ять років, громада села не зібрала необхідних коштів на матеріали для нової церкви, що змусило М.Зубрицького вдатися до радикальних рішень, які б дозволили все-таки розпочати будівництво. У 1912 р. він вирішує прода-

турна спадщина України. Вип. 2. Національні особливості архітектури народу України.– К., 1995.– Рис. 4.

<sup>29</sup>Флиер А.Я. Эволюция планов православных каменных храмов на территории Украины с середины XVII по середину XIX в. // Архитектурное наследие.– СПб.; Москва, 1990.– Вып. 37.– С. 89.– Рис. 1.– Поз. 23.



ти дерево старої церкви, а на її місці збудувати нову.

Згідно з інформацією Захара Сухого (1915 р. н.), який дитиною подавав цвяхи при будівництві церкви у 1922 р., стару церкву розібрали, а матеріал продали до села Бусовиська<sup>30</sup>; за свідченням паламаря Івана Гули (1925 р. н.) – до села Грьозова<sup>31</sup>. Отець Михайло наважився на цей крок, бо надіявся, що за накопичені та одержані від продажу дерева гроші, при відсутності церкви в селі, громада постарається збудувати муровану церкву в короткі терміни. Не сталося так, як запланував отець Михайло, бо він не передбачив ситуацію, яка розгорталась на політичній сцені Європи. Передвоєнна інфляція призвела до того, що накопичені гроші напередодні Першої світової війни перетворилися у папірці, а самого о. М.Зубрицького у 1914 р. арештували як російського шпигуна. Село Мшанець з 1912 р. залишилося без церкви, а з 1914 р. – без свого улюбленого пароха, який віддав своїй пастві 31 рік служіння і який задля її блага розібрав стару церкву. Як згадують старожили, це була страшна сторінка в історії села, яке раніше мало найбільшу церкву в окрузі, тепер мусіло ходити до церкви у сусідні села.

Парафіяни шкодували, що послушалися пароха розібрати стару церкву і що їх гроші на нову “стали не потрібними папірцями”. Все це було також причиною того, що о. М.Зубрицький після повернення з ув'язнення не повернувся в рідну парафію, де згідно з проектом у збудованій церкві міг бути похований у склепах, які були запроєктовані під церквою.

Село Мшанець десять років було без церкви. У даній ситуації парафіяни с. Мшанець розуміли, що їм не під силу після війни збудувати муровану церкву, про яку мріяв о. М.Зубрицький. Вони відмовляються від проекту мурованої церкви, і вирішують збудувати церкву із громадського лі-

су. Таке рішення було продиктоване можливістю громади. Парафіяни знову замовляють проект, але вже дерев'яної церкви. На превеликий жаль, нам не вдалося знайти цей проект, який “зник” у 1996 р., і визначити автора. Ми відвідали пароха, який був до 1996 р., ще раз опитали всіх, хто знав про цей проект, але не знайшли нічого нового. На основі аналізу будівлі, однозначно, що церква є витвором галицького архітектора.

Нова церква Різдва Пресвятої Богородиці була збудована в 1922 р. за один рік. Це хрещата у плані дерев'яна церква належить до того типу церков, які створені перетином двох прямокутників, де всі три рамена є гранчасті, грані зрізані під кутом 45°. Рамено вітарного зрубу близьке до квадрату, а бокові укорочені; нава представляє собою витягнутий прямокутник. До вітаря з півночі і півдня примикають приміщення ризниці та жертовника. У бабинці по периметру стін влаштовані на висоті 2,3 м хори, які закінчуються на західній стіні нави. Церква збудована із плениць розміром 170 x 280, які покладені на підвалини розміром 280 x 300 м на кам'яному фундаменті. Церква по всьому периметру оперезана піддашшям. Вхід в основні приміщення здійснюється через двері в бабинці та через двоє дверей у наві. Піддашшя організоване на основі випусків плениць на вуглах. Вікна розташовані вище піддашшя, прямокутні, у горі півциркульні, мають засклені стулки з хрестом по середині. Церква одноверха, має восьмигранний барабан, посаджений на видимому ззовні чотиригранну основу, перехід між четвериком і восьмериком здійснюється через пендатив. Баня в основі має діаметр 7,4 м, своїми розмірами та висотою надає будівлі монументальності, яка підсилюється чотирма маківками, які встановлені на чотирьох пелюстках восьмигранної цибулястої бані.

Бокові рамена перекриті дахами, які членовані і повторяють гранчастість стін. У місці сходження ребер та гребеня поставлені маківки на високій шийці. Вдало вибрані пропорції у плані рамен та їх перекриття створюють ілюзію, що церква має п'ять верхів. Мотив маківки на восьмигранній шийці ми зустрічаємо на даху ризниці,

<sup>30</sup> Запис Я.Тараса 21.06.1998 р. у с. Мшанець Старосамбірського р-ну від Сухого Захара Юрковича, 1915 р. н.

<sup>31</sup> Запис Я.Тараса 21.06.1998 р. у с. Мшанець Старосамбірського р-ну від Гули Івана Івановича, 1925 р. н.

жертovníка та на піддашші у місцях, де розташовані двері. Церква вище піддашшя шальована, в горі шалювання закінчується півколом на ширину дошки. Перехід між стінами, дахами, барабаном і банею здійснений за рахунок гзимса.

Стіни в інтер'єрі не мальовані, іконостас дерев'яний. Біля церкви, збудованої в 1922 р., збереглася лише стара дзвіниця. Це квадратна в плані трьохярусна споруда, яка в нижньому ярусі має браму для проходу на церковне подвір'я. Збереглася від старої дзвіниці лише каркасна основа та різьблений сволок. Сволок знизу по центру має різьблений хрест, який скромно декорований. Вхід на церковне подвір'я за паламарем І.Гулою і сьогодні здійснюється тільки "законно – через надбрамну дзвіницю". Ця інформація вказує, що у с. Мшанець до тепер збереглися давні поняття про необхідність "законного" перебування на освяченому місці, тобто входи через браму.

За інформацією паламаря Івана Гули (1925 р. н.), "всі вугли церкви мітив Павло з Дністрика", а "майстер був з Хиріва"<sup>32</sup>. За його свідченням, "при ремонті церкви люди бачили, що на хорах в горі є підпис майстра, який будував церкву".

Без сумніву, церква Різдва Пресвятої Богородиці в с. Мшанець, яка збудована у 1922 р., запроектована професійним архітектором, якого ми пізнали за архітектурно-конструктивним рішенням, проте його прізвища сьогодні не подаємо, бо сподіваємося, що "зниклий проект" знайдемо. Цю надію ми не покидаємо, бо нам вдалося у 2003 р. знайти негатив на шклі 1909 р. В.Щербаківського. Цей предмет, як і інші негативи та світлини, мав бути знищений. Із вище викладеного бачимо, що церква в с. Мшанець та інші українські святині має багату "біографію", пов'язану з особистостями та історією нашого краю, кожна з яких є складовою історії України. На її прикладі засвідчено, що сучасні енциклопедичні видання, присвячені архітектурі та історії окремої церкви, є формальними і неповними. Сьо-

годні необхідно підготувати фахові монографічні дослідження кожної церкви, цього вимагає наша історія архітектури Церкви в роки незалежності України.

На завершення хочемо відповісти коротко на запитання: чим керувався о. М.Зубрицький, коли хотів збудувати велику муровану церкву для села Мшанець. Однозначно, він хотів внести в духовне та громадське життя села Мшанець нові ознаки, піднести його морально і духовно, через монументальну церкву привернути до нього увагу. Він мріяв і про більше – організувати духовно-просвітницький центр Старої Самбірщини. Історія церкви Різдва Пресвятої Богородиці в с. Мшанець не завершена, має подальше продовження, вона пов'язана з особистостями – М.Зубрицьким, В.Щербаківським, І.Долинським, М.Драганом.

Церква в с. Мшанець є важливим взірцем для вивчення генези української сакральної архітектури, свідчить про існування давньої традиції в Україні чотирибічних верхів, які мали місце не тільки в тридільних, а й в хрещатих типах церков. Чотирибічних верхів, перекритих пірамідами, ми не зустрінемо ні у візантійських ні у вірменських церквах, хоча там багатобічні підбанники мають чотирибічну основу. Тип хрещатої церкви з одним чотирибічним верхом, перекритим пірамідальним дахом, можемо зустріти лише в ранній римській архітектурі Равенни у мавзолеї Галли Плякідії (поч. V ст.)<sup>33</sup>. Паралель між українською дерев'яною сакральною архітектурою та мавзолеєм Галли Плякідії є далекою, про впливи і зв'язки між ними не можна говорити, але вона потрібна, бо ілюструє початки сакрального будівництва в українців Карпат.

<sup>32</sup>Запис Я.Тараса 21.06.1998 р. у с. Мшанець Старо-самбірського р-ну від Гула Івана, 1925 р. н.

<sup>33</sup>Всеобщая история архитектуры: В 12 т.– Т. 4: Архитектура Западной Европы. Средние века.–Москва: Стройиздат, 1968.– С. 30, 31.